

חזקה בשותף

"האומנין והשותפין והאריסין והאפוטרופין – אין להם חזקה, לא לאיש חזקה בנכסי אשתו ולא לאשה חזקה בנכסי בעלה, ולא לאב בנכסי הבן ולא לבן בנכסי האב" (בבא בתרא מב.).

המשנה מפרטת אישים שונים שאין להם חזקה, וכן סוגים שונים של נכסים בהם אין חזקה. בחלק מהמקרים מדובר על חזקת קרקעות, שהיא חזקת ג' שנים. בחלק מהמקרים החזקה היא במיטלטלין, וזוהי חזקה המתקיימת לאלתר.

כפי שראינו בראשית הפרק, ישנם שני מרכיבים מרכזיים ביצירת חזקה בקרקע. המרכיב הראשון הוא הגירוי – מעשה חזקה בנכס אשר נועד לגרום למרא קמא למחות. המרכיב השני הוא שתירתו של המרא קמא. המרא קמא היה אמור למחות לנוכח הגירוי, ולא מחה.

בכל מקרה של חזקה אשר איננה מועילה, יש לברר באיזה רובד נמצא הליקוי. אפשרות אחת היא שהליקוי הוא במעשה החזקה; מסיבה כלשהי החזקה במקרה זה איננה מהווה גירוי מספיק למרא קמא. אפשרות אחרת היא שהליקוי הוא ביישום ההלכתי של החזקה. מעשה החזקה כשלעצמו הוא טוב, אך בפועל לא נוכל להחיל את החזקה. זאת, כיוון שהמרא קמא מתרץ מדוע שתק ולא מחה.

אין הכרח להסביר באותו אופן את כל המקרים שבמשנה. ייתכן שבחלקם הליקוי הוא במעשה החזקה, ובמקרים אחרים הליקוי הוא בשתיקה בלבד. הנפקא מינה תהיה במקרה של ספק: כאשר הספק מתייחס לעצם מעשה החזקה, על המחזיק מוטל להביא ראיה שהייתה כאן חזקה כדי לזכות בנכס. לעומת זאת, כאשר יש מעשה חזקה מועיל והספק הוא לגבי השתיקה, המצב שונה. במקרה זה על המרא קמא להביא ראיה שאין כאן חזקה¹.

מקרים שונים של שותפות

בין האישים המפורטים במשנה נמצאים גם השותפים. כאשר שני אנשים לקחו קרקע בשותפות, אין אחד מהם יכול לטעון לבעלות על חלקו של חברו על סמך חזקת ג' שנים. שותפים נוהגים, בדרך כלל, להתחלק בפירות הקרקע, כך שאחד מהם אוכל את

1 זאת על פי חילוקו של ה'קצות', שאותו ביארנו לעיל בשיעור בעניין מחאה, עמ' 181.

כל הפירות במשך מספר שנים, ובשנים הבאות אוכל חברו כנגדו. לכן, גם אם אחד מהשותפים אכל במשך שלוש שנים את פירות הקרקע כולה – אין מכאן ראיה שהוא הבעלים עליה.

הגמרא (מב:) מביאה את דברי שמואל ביחס למשנתנו. שמואל לא גרס במשנה "השותפין", ולדעתו יש חזקה לשותף המחזיק בחלקו של חברו – "השותפין מחזיקין זה על זה". אולם, קביעה זו של שמואל מתנגשת עם אמירה אחרת שלו:

(בבא בתרא מב:).

"אמר שמואל: שותף כיווד ברשות דמי"

על פי דבריו של שמואל כאן, אכילת פירות משדהו של שותף איננה נחשבת כגירוי המערער על בעלותו. אנו מניחים שהאכילה הייתה באישור ובהסכמה הדדית, ואין כאן חזקה.

מהו היחס בין שתי המימרות של שמואל? הגמרא מתמודדת עם שאלה זו, ומציעה לחלק בין מקרים שונים. אפשרות אחת שמציעה הגמרא מתייחסת לשאלה באיזה חלק של הקרקע החזיק השותף: במקרה האחד השותף החזיק בקרקע כולה, ואכל פירות מחלקו ומחלק השותף. במקרה האחר החזיק השותף רק בחצי הקרקע. החלק שבו החזיק הוא המשובח יותר, וכעת הוא טוען לבעלות על אותו החלק. הגמרא איננה מכריעה באיזה משני המקרים יש חזקה לדעת שמואל ובאיזה לא, והדבר יהיה תלוי במנהג המקובל אצל שותפים.

על פי הצעה אחרת של הגמרא, החילוק הוא בין שטח גדול של קרקע – שיש בו דין חלוקה (ארבע אמות לכל אחד), לבין שטח קטן יותר, שאין בו דין חלוקה. כאשר אין בקרקע דין חלוקה, סביר יותר שהשותפים הסכימו שיאכלו לסירוגין את כל הפירות. כך הם יגיעו לניצול מקסימאלי של הנכס. לכן, במקרה כזה אכילת הפירות איננה נחשבת לחזקה. אכילת הפירות תיחשב כחזקה בקרקע שיש בה דין חלוקה, שם מקובל שכל אחד מהשותפים אוכל את חלקו בלבד.

כאמור, שמואל לא גרס במשנה "השותפין". על פי מסקנת הגמרא, שמואל לא בא לקבוע באופן מוחלט שיש חזקה לשותפים. הדין יהיה תלוי בנסיבות של כל מקרה, כפי שפירטנו לעיל. מדוע אם כן לא נקיים את גרסת המשנה כפי שהיא לפנינו, ונסביר שהמשנה התייחסה דווקא למקרים מסוימים בהם אין לשותף חזקה? ניתן להסביר, שלדעת שמואל המשנה באה לקבוע כללים חד משמעיים. אילו היינו גורסים במשנה "השותפין", היינו יכולים להבין מכאן שלעולם אין לשותפים חזקה. קביעה זו מנוגדת לדעת שמואל, ולכן הוא שינה את גרסת המשנה.

התוספות מקשים על הבנה זו ממקרה נוסף המופיע במשנה – אריס. גם באריס הדין איננו חד משמעי:

“ואית, אם כן ליתני במתניתין שותף אין לו חזקה” אף על פי שיש שותף שיש לו חזקה, כי היכי דתני אריס, אף על פי ששאר אריס שאינו אריסי ביתי אבות יש להן חזקה!² (תוספות בבא בתרא מב: ד”ה אבל).

בגמרא בדף מו: מבואר, שדין המשנה הקובע שאין לאריס חזקה נאמר דווקא באריסי בתי אבות. דרכם של אריסים אלה לאכול את פירות הקרקע כולה מדי כמה שנים. לכן, אכילת הפירות על ידם איננה מהווה ראיה לבעלות. אריסים רגילים, אשר דרכם לאכול רק אחוז מסוים מפירות השדה – יש להם חזקה. אנו רואים שהמשנה מנתה גם מקרים שבהם הדין איננו חד משמעי, אלא תלוי בגורמים שונים.

התוספות עונים שיש לחלק, אך אינם מפרשים מהו החילוק. ניתן להסביר שקיים הבדל בין טיב החילוק בין סוגי האריסים, לבין טיב החילוק בין סוגי השותפות. אריסי בתי אבות ואריסים רגילים, הם אישים שונים מהותית. כיוון שכן, המשנה יכולה להתמקד דווקא באריסי בתי אבות, ולקבוע באופן חד משמעי שאין להם חזקה. לעומת זאת, בכל המקרים המופיעים בסוגייתנו מדובר תמיד על אותו שותף. החילוק בין המקרים נוגע רק לתרחיש ולנסיבות בהן התבצעה החזקה. משום כך סובר שמואל, שלא ניתן לקבוע באופן מוחלט שאין חזקה לשותפים, והוא מוציא אותם מהמשנה.²

כאמור, החילוקים שמציעה הגמרא מתייחסים לנסיבות המקרה. על פי הנסיבות ניתן לקבוע האם החזקה הייתה בהסכמה או לא. בעניין פסיקת ההלכה יש מחלוקת בין הראשונים. רבנו חננאל (הר”ד ברשב”א מב: ד”ה רבינא אמר, ובראשונים נוספים) פסק, שהקריטריון היחידי הוא גודלה של הקרקע – האם יש בה דין חלוקה או לא. הרמב”ם, לעומת זאת, מקבל להלכה את שני החילוקים של הגמרא (הל’ טוען ונטען פ”ג ה”ח). לדעתו, אין חזקה לשותף אלא בקיומם של שני תנאים – יש בקרקע דין חלוקה, והוא אכל את פירות כל השדה.³

2 תירוך זה מובא בשיטה מקובצת על אתר בשם תוספות הרא”ש (מב. ד”ה מתני’).

3 שיטה נוספת בפסיקת ההלכה מובאת במאירי (מב: ד”ה זה שביארנו).

אופי שותפות

האחרונים דנו במספר מקומות באופי שותפות. עקרונית קיימות שתי הבנות מרכזיות בדין זה:

א. כל אחד מהשותפים הוא בעלים על מחצית הנכס⁴.
 ב. כל אחד מהשותפים הוא בעלים על כל הנכס, במקביל לחברו. חלוקת הנכס מתבצעת רק ברמה המעשית, כיוון שבעלותו של כל אחד מהשותפים מצמצמת את השליטה של השותף השני.

נפקא מינה אפשרית לחקירה זו היא בספק שהעלה ה'שער משפט' (סי' ער"ה ס"ק א). הוא מתייחס למקרה של שותפות בין יהודי ובין גר אשר אין לו יורשים. כאשר הגר מת, כל נכסיו הופכים להפקר, וכל הקודם זוכה בהם. אך יש להסתפק מהו דינו של הנכס המשותף. נראה שהדין יהיה תלוי בחקירה הנ"ל: לפי ההבנה שכל שותף הוא בעלים על מחצית מהנכס, חלקו של הגר נעשה הפקר, וכל אדם יכול לזכות בו. לפי ההבנה שכל אחד מהשותפים הוא בעלים על כל הנכס, לאחר מותו של הגר נותר רק היהודי כבעלים על הנכס כולו. שותף זה זוכה באופן אוטומטי בחלקו של הגר, ואדם אחר לא יוכל לזכות בו.

הזכרנו לעיל את חילוק הגמרא בין קרקע שיש בה דין חלוקה לבין קרקע שאין בה דין חלוקה. ייתכן שאופי השותפות בשני המקרים האלה הוא שונה. בקרקע שיש בה דין חלוקה, כל אחד מהשותפים הוא בעלים על מחצית מהנכס. בקרקע שאין בה דין חלוקה, כיוון שהאפשרות לחלק את הנכס איננה קיימת – שני השותפים הם בעלים מלאים על הנכס כולו.

כפי שראינו, לדעת הרמב"ם יש חזקה לשותף רק במקרה שבו מתקיימים שני תנאים – יש בקרקע דין חלוקה, והשותף החזיק בנכס כולו. בכל שאר המקרים לא תהיה חזקה לשותף. לאור דברינו כאן נוכל לחלק בין המקרים השונים, ולהגדיר באופן שונה את הליקוי בחזקה הקיים בכל אחד מהם.

כאשר אין בקרקע דין חלוקה, אכילת הפירות איננה נחשבת כמעשה חזקה. כל אחד מהשותפים הוא בעלים מלאים על הנכס כולו, וכאשר הוא אוכל פירות מכל

4 האופן המדויק בו מתחלק הנכס נתון במחלוקת ראשונים בסוגיה במסכת גיטין (מז:), העוסקת בשותפות בתבואה. לדעת רש"י (ד"ה טבל וחולין) כל חיטה וחיטה מחולקת, חציה לשותף האחד וחציה לשותף השני. לדעת התוספות (ד"ה טבל וחולין) כל אחד מהשותפים הוא בעלים על מחצית מכמות החיטים הכוללת. עיין גם בר"ן נדרים מה: ד"ה רבי אליעזר בן יעקב.

הקרקע – הוא למעשה אוכל פירות מקרקע השייכת לו. ואמנם, לכל אחד מהשותפים מגיעה רק מחצית מהפירות, אך מכיוון שלכל אחד מהם יש קניין על הקרקע כולה – אכילת הפירות אינה נחשבת לחזקה.

לעומת זאת, כאשר יש בקרקע דין חלוקה – כל אחד מהשותפים הוא בעלים על מחצית הנכס בלבד. במקרה כזה, אכילת הפירות מחלקו של חברו נחשבת כמעשה חזקה. אם הוא לא אכל את פירות הקרקע כולה אלא מחציתה בלבד, לא יהיה כאן דין חזקה. במקרה זה הליקוי איננו במעשה החזקה עצמו, אלא רק בשתיקה – שתיקתו של השותף איננה מהווה ראיה לבעלותו, כיוון שכך היא דרכם של שותפים.

יורשים

הריטב"א בסוגייתנו פוסק כדעת הרמב"ם. בהמשך דבריו הוא מציין, שדינם של היורשים לפני חלוקה זהה לדינם של שותפים:

”ומסתברא דכדין שותפים דעלמא האחים שמחזיקים זה על זה בנכסי ירושתם”
(ריטב"א בבא בתרא מב: ד"ה רבינא אמר).

הריטב"א משווה בין יורשים ושותפים, אך מסברה יש מקום לחלק ביניהם. ביטוי לחילוק זה ניתן למצוא בהלכה בעניין אתרוג. כידוע, כדי לצאת ידי חובה במצוות ארבעה מינים מן התורה יש צורך בבעלות עליהם, מדין "לכם". הגמרא בדף קלז: קובעת שאחים שנפלו להם אתרוגים בירושה יכולים לצאת בהם ידי חובה, בתנאי שלא יקפידו זה על זה⁵. כך פוסק גם הרמב"ם בהלכות לולב (פ"ח הי"א). באותה ההלכה הוא מתייחס גם לאתרוג של שותפים, וקובע שהם אינם יוצאים ידי חובה באתרוג זה.

ההבדל בין יורשים לשותפים בהלכות לולב מצביע על שוני מהותי ביניהם. בשותפים כל אחד הוא בעלים על חצי מהנכס בלבד. במקרה שלנו, כל שותף מחזיק בבעלותו חצי אתרוג, ולכן לא די בכך כדי לצאת ידי חובת המצווה. ביורשים, לעומת זאת, כל יורש הוא בעלים על הנכס כולו. מבחינה עקרונית האתרוג שייך באופן מלא

5 הגמרא מתנה את היכולת לצאת ידי חובה בכך שיהיו מספיק אתרוגים לכל האחים. ניתן להבין שלקיחת האתרוג נחשבת כחלוקה חד צדדית שמבצע האח, כך שכעת כבר יש לו בעלות מלאה; עיין רשב"ם, רשב"א ויד רמ"ה על אתר. כמו כן עיין בכורות נו:; שו"ת מהר"ח אור זרוע סי' קכ"א וקובץ שיעורים ח"א בבא בתרא סי' תד. עיין עוד בבא בתרא קמג: לגבי יתומים שהשביחו בחלק אחיהם, ובשיטה מקובצת שם ד"ה מתניתין.

לכל אחד מהם, ורק במישור המעשי שליטתו מוגבלת מחמת בעלותם של היורשים האחרים. אם שאר היורשים אינם מקפידים – הוא יוכל לצאת ידי חובה באתרוג זה.

לחילוק זה עשויה להיות השלכה גם לעניין חזקה. כיוון שכל שותף הוא בעלים על מחצית מהנכס בלבד, כאשר הוא אוכל פירות מהמחצית השנייה – יש בכך מעשה חזקה. בתנאים מסוימים חזקה זו עשויה להועיל, כפי שראינו לעיל. כאשר מדובר ביורשים, המצב הוא שונה. כל יורש הוא בעלים על הנכס כולו, ואכילת הפירות איננה נחשבת כלל למעשה חזקה. כיוון שכך, גם במקום בו חזקה מועילה לשותף – היא לא תועיל ליורש.

יורד שלא ברשות

הבאנו לעיל את דבריו של שמואל, המשווה שותף המחזיק בחלקו של חברו ליורד לשדה חברו ברשות. בהקשר של סוגייתנו השוואה זו באה ללמד שאין לשותף חזקה. אנו מניחים שהוא עשה זאת בהסכמת חברו. עם זאת, הגמרא לומדת מכאן הלכה נוספת:

”לומר שנוטל בשבח המגיע לכתפים בשדה שאינה עשויה ליטע כשדה העשויה ליטע”
(בבא בתרא מב:).

כדי להבין קביעה זו של הגמרא, יש לפנות לסוגיה במסכת בבא מציעא. הגמרא שם עוסקת במי שירד לשדה חברו ונטע בה אילנות שלא ברשות:

”איתמר: היורד לתוך שדה חברו ונטעה שלא ברשות,
אמר רב: שמין לו, וידו על התחתונה.
ושמואל אמר: אומדין כמה אדם רוצה ליתן בשדה זו לנטעה.
אמר רב פפא: ולא פליגי, כאן בשדה העשויה ליטע, כאן בשדה שאינה עשויה ליטע”
(בבא מציעא קא:).

לפי רב פפא, הדין יהיה תלוי במטרה שלשמה ייעד הבעלים את השדה. אם השדה איננו מיועד לנטיעה – ידו של הנוטע על התחתונה. יש לחשב את שווי השבח של השדה ואת הסכום שהוציא הנוטע כדי להשביחה, והוא יקבל את הסכום הנמוך מבין השניים. לעומת זאת, בשדה העומד לנטיעה ידו של הנוטע על העליונה, והוא יקבל סכום גבוה יותר, כפי שנראה להלן.

החילוק בין סוגי השדות נאמר רק ביחס ליורד שלא ברשות. ביורד ברשות חילוק זה אינו קיים. גם בשדה אשר אינו עומד לנטיעה ידו על העליונה, והוא יקבל את אותו הסכום כמו בשדה העומד לנטיעה. הגמרא אצלנו קובעת שכך הוא גם דינו של שותף הנוטע בחלקו של חברו: אפילו בשדה שאינו עומד לנטיעה הוא מקבל חלק מפירות השדה, כדינו של אריס.⁶

בנוגע ליורד שלא ברשות לשדה העומד לנטיעה קיימות הבנות שונות. ניתן להבין שהוא נחשב כיורד ברשות ממש, שהרי הוא מימש את כוונת הבעלים לנטוע בשדה. אולם, הבנה זו איננה הכרחית. אמנם ידו על העליונה, והוא מקבל יותר מאשר בשדה שאיננו עומד לנטיעה, אך עדיין ייתכן שקיים פער בינו לבין היורד ברשות.

שאלה זו מתקשרת למחלוקת ראשונים בנוגע לגובה הסכום שמקבל היורד שלא ברשות לשדה העומד לנטיעה. רש"י מפרש שהוא מקבל את חלקו כאריס, כפי שרגילים לקבל האריסים בעלי המקצוע באותה המדינה. כך סבר גם הרמב"ן במלחמות (בבא מציעא נח: בדפי הרי"ף). בעל המאור, לעומתו, דוחה את שיטת רש"י, ומציע פירוש אחר:

"...וכן מי עשאו לזה אריס או שתלא?

ומצאתי לרבינו האי גאון ז"ל... ידו על העליונה ביתר מה שישמו שמאים הבקאים
(בעל המאור בבא מציעא נח: בדפי הרי"ף).

לדעת בעל המאור דינו של היורד שלא ברשות שונה מאריס, שכן הבעלים לא מינו אותו לאריס שלהם. היורד שלא ברשות יקבל את שכרו כפועל בלבד. העובדה שידו על העליונה באה לידי ביטוי בכך, שמבין טווח המחירים המקובלים באותה המדינה הוא יקבל את הסכום הגבוה ביותר.

ניתן להסביר שהמחלוקת תלויה בשאלה מהו יסוד חיוב התשלום ליורד שלא ברשות. לדעת בעל המאור, בעל השדה משלם לו כפי שנהנה מעבודתו. שיעור ההנאה נקבע על פי השכר המקובל אצל פועלי העיר. רש"י והרמב"ן הבינו החיוב מבוסס על אומדן דעתו של בעל הבית, שהיה מוכן לשלם סכום גבוה לאריס כדי לבצע את אותה

6 נחלקו הראשונים בפירוש המושג "שבח המגיע לכתפים". רש"י במספר מקומות מפרש שמדובר על פירות העומדים להיבצר, ואילו רבנו תם (בתוספות על אתר ד"ה שבח המגיע לכתפים) מפרש שמדובר בשבח הבא על ידי טורח. הצד השווה לכל הפירושים הוא שהשותף מקבל חלק מסוים מפירות השדה.

העבודה. לפי שיטתם, היורד לשדה נחשב כאריס, והוא מקבל את שכרו כפי שמקובל אצל האריסים באותה העיר. לחלופין ניתן להבין שגם לדעת רש"י והרמב"ן התשלום הוא על ההנאה מהנטיעה. המחלוקת היא רק בקביעת הסכום: לדעת רש"י והרמב"ן שיעור ההנאה הוא כפי שמקובל לשלם לאריס, שהרי אילו לא היה נוטע את השדה היה עליו לשכור אריס ולשלם לו את הסכום הנ"ל.

שאלת היחס בין היורד שלא ברשות ליורד ברשות באה לידי ביטוי לא רק בגובה התשלום, אלא גם באופיו. לדעת הרמב"ן דינו של היורד שלא ברשות לשדה העומד לנטיעה הוא כאריס, והוא יקבל **אחוז מסוים מפירות השדה**. ראשונים אחרים חולקים על כך, ולדעתם אין הוא מקבל את הפירות עצמם אלא רק **שכר בדמים**. כך סברו הרמ"ה (יד רמ"ה פ"ג סי' קכט) והריטב"א (מב: ד"ה ומהדרינן).

הריטב"א והרמ"ה מאוחדים בדעה שדינו של היורד שלא ברשות איננו כאריס. אולם, קיים הבדל בין שתי השיטות. לדעת הריטב"א, הנוטע מקבל את שווי השבח של הקרקע **בשעת לקיטת הפרי**. הרמ"ה סובר שאפילו את השבח הזה הוא איננו מקבל, אלא הסכום לתשלום נקבע על פי שווי השבח **בשעה שהשביח את הקרקע**:

"דהיורד לתוך שדה חברו ונטעה שלא ברשות, אינו נוטל בשבח המגיע לכתפים, אלא שמינן ליה שבחיה לפום מאי דאשבח בגוה, ולית ליה זכותא בגופה דארעא"
(יד רמ"ה בבא בתרא פ"ג סי' קכט).

הרמ"ה מדגיש שאין ליורד שלא ברשות כל זכות בקרקע. לכן הוא מקבל שכר רק כנגד מה שהשביח בעצמו, ולא כנגד השבח שנוצר ממילא. בכך שונה מעמדו מזה של אריס. אריס הוא שותף ברמה מסוימת בגוף הקרקע. ראייה לכך נמצאת בדברי התוספות במסכת גיטין:

"הכא שהוא אריס ועושה כל מלאכות שבשדה, **יש לו חלק בקרקע** כמו בעל השדה"
(תוספות גיטין עד: ד"ה רבה אמר).

לאריס אמנם אין בעלות ממש, אך יש לו זכות מסוימת בגוף הקרקע. זכות זו מאפשרת לו ליהנות משבחיה⁷. ליורד שלא ברשות אין זכות כזו, והוא מקבל שכר בדמים בלבד.

7 עיין רמב"ם שכירות פ"ט ה"ו, רש"י בבא קמא קיג: ד"ה אריסותיה, וש"ך חו"מ סי' קע"ה ס"ק מא.

שותף כיורד ברשות דמי

כאמור לעיל, שמואל משווה את דינו של השותף ליורד לשדה חברו ברשות. לדעת רוב הראשונים דינם זהה לחלוטין, והוא משתתף עם הבעלים כאריס. כאשר השבח גדול יותר מההוצאה, הוא משתתף עם הבעלים ברווחים. כאשר ההוצאה יתירה על השבח – הבעלים משתתפים עמו בהוצאות. אך בראשונים קיימת דעה החולקת על כך. זוהי דעתו של הרא"ה, המובאת בדברי הריטב"א:

"אבל מורי נר"ו מפרש בשם רבותיו, דהכא נמי אם ההוצאה יתירה על השבח – אינו נוטל אלא ההוצאה שיעור שבח בשבועה"
(ריטב"א בבא בתרא מב: ד"ה ובשדה שאינה עשויה ליטע).

לפי שיטת הרא"ה, קיימות שלוש רמות של יורד לשדה חברו:

- א. היורד שלא ברשות, אשר דינו תלוי בשאלה האם השדה עומד לנטיעה או לא, ובכל מקרה איננו מקבל חלק מהפירות.
- ב. שותף, המקבל חלק ברווחים מהשדה, אך איננו מקבל מימון להפסדיו.
- ג. יורד ברשות, המשתתף עם בעלי השדה הן ברווחים והן בהפסדים.